

5. Iwata Y. Recent Trends on Teacher Education Reform in Japan // International Conference of Teacher Education. Capital Normal University. – Beijing, 2004. – 11 p. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.u-gakugei.ac.jp/~currict/about/iwata.info/20041023beijing.pdf>.
6. Iwata Y. Teacher Education and Neo-liberalism – Japan and Other Countries // 2nd International Conference of Teacher Education. East China Normal University. – Shanghai, 2006. – 10 p. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.u-gakugei.ac.jp/~currict/about/iwata.info/20061027shanghai.pdf>.
7. Rao C. The Reform and Development of Teacher Education in China and Japan in an Era of Social Change: Trends and Issues / C. Rao // Transforming Teachers' Work Globally: In Search of a Better Way for Schools and Their Communities / Edited by Eija Kimonen, Raimo Nevalainen. – Rotterdam: Sense Publishers, 2013. – P. 261-298.

УДК 378.147

**ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА
У ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
Г.С. СКОВОРОДИ**

Марченко О.Г.

*Харківський університет Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба*

Простежено життєвий шлях і становлення наукового світогляду Г.С. Сковороди, ідейні витoki його прогресивного вчення, в фокусі якого знаходяться етико-гуманістичні проблеми людства. Проаналізовані погляди сучасних науковців стосовно суті, складу, структурних компонентів освітнього середовища вищих навчальних закладів, його впливу на особистість у контексті філософсько-педагогічної спадщини Г.С. Сковороди.

Ключові слова: освітнє середовище, макрокосм, мікркосм, самопізнання, споріднена праця.

**ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ
В ФИЛОСОФСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ
Г.С. СКОВОРОДЫ**

Марченко О. Г.

Прослежен жизненный путь и становление научного мировоззрения Г.С. Сковороды, идейные истоки его прогрессивного учения, в фокусе которого находятся этико-гуманистические проблемы человечества. Проанализированы взгляды современных ученых на суть, состав, структурные компоненты образовательной среды высших учебных заведений, влияния на личность в контексте философско-педагогического наследия Г.С. Сковороды.

Ключевые слова: образовательная среда, макрокосм, микрокосм, самопознание, сродный труд.

**THE PROBLEM OF FORMATION OF EDUCATIONAL
ENVIRONMENT IN G.S SKOVORODA'S PHILOSOPHICAL
AND PEDAGOGICAL HERITAGE**

Marchenko O. G.

In the article G.S Skovoroda's life and the formation of his scientific world outlook, conceptual origins of his progressive teaching that is focused on ethical and

humanistic issues of mankind, have been analysed. The ideas of modern scholars regarding the essence, structure and structural elements of the educational environment at educational institutions, its influence upon a personality in the context of G. S. Skovoroda's philosophical and pedagogical heritage have been analysed.

Key words: educational environment, macrocosm, microcosm, self-knowledge, affined work.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Сучасна ситуація в національній системі освіти характеризується протіканням двох, на перший погляд, взаємовиключних процесів. З одного боку триває входження української національної системи до європейського та світо-

вого освітнього просторів. З іншого – особливого значення набувають питання щодо можливості побудови індивідуальної освітньої траєкторії для кожного учня, студента та слідування нею протягом навчання внаслідок виключності індивідуально-особистісних задатків, нахилів, потреб. Тому реформування та вдосконалення української освітньої системи супроводжується як глобально-інтеграційними процесами, так і створенням умов для самореалізації особистості, її саморозвитку, формуванню духовної культури, гуманістичних цінностей і пріоритетів.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання відповідної проблеми, виокремлення й характеристика актуальних питань проблеми, яким присвячується стаття. Загально визнаним є той факт, що важливими факторами розвитку особистості виступає навколишнє середовище та суспільство. Оточуюче середовище дає людині фізичну основу для життя й уможливорює її інтелектуальний, моральний, суспільний і духовний розвиток. Людина одночасно є продуктом і творцем свого середовища, тому для людського добробуту й здійснення основних прав людини, включаючи й право на життя, важливе значення мають два аспекти – природне середовище й штучне, створене людиною, середовище.

Науковці Н. Гонтаровська, В. Лозова і Г. Троцько, А. Мудрик серед зазначених факторів традиційно виокремлюють *макрофактори* (країну, суспільство, державу, культуру), *мезофактори* (етнос, регіон, тип поселення, засоби масової комунікації), *мікрофактори* (сім’ю, мікросоціум, інститути виховання, релігійні організації) [1; 2; 3].

Вивчення філософсько-педагогічної спадщини Г.С. Сковороди свідчить, що ідейні витoki цих понять знаходяться у творах українського філософа-мандрівника, байкаря та педагога, в його вченні про *макросвіт* та *мікросвіт*, *споріднену працю*, *істинну людину*, ознаками якої, що її «вивищують над тваринним світом, є розум, глузд, мова, освіта, вченість». Тому вивчення філософсько-педагогічної спадщини Г.С. Сковороди в контексті вирішення проблеми формування освітнього середовища у вищих навчальних закладах є актуальним.

Формулювання мети (завдань) статті – вивчення феномену освітнього середовища, як його вбачав та реалізовував у своїй філософсько-педагогічній діяльності Г.С. Сковорода.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням здобутих результатів. Простежимо розвиток наукового світогляду Г.С. Сковороди та його життєвий шлях. Майбутній філософ-мандрівник народився 22 листопада 1722 року на Полтавщині, в сім'ї малоземельного козака. Мабуть, вільнодумство та свобода у вчинках Григорія Сковороди є наслідками батьківського козацького виховання. За широко відомий афоризм: «Світ ловив мене, та не спіймав» Г.С. Сковороду вважають одним із засновників такої філософської течії, як екзистенціалізм.

Григорій Савич Сковорода початкову освіту здобув у сільській школі, у 1738 році він вступив до Києво-Могилянської академії, де навчався до 1741 р. та звідки виніс добре знання мов, філософії античної доби, Середньовіччя та Ренесансу. Після виходу з академії в 1742 р. протягом трьох років Сковорода був співаком у царській капелі у Петербурзі, проте придворна кар'єра не приваблювала його. У 1744 р. він продовжує навчання в Академії, після закінчення якої в 1750 р. у складі польської місії був відправлений до Угорщини, подорожував по Австрії та Німеччині.

З 1753 р. починається педагогічна діяльність Г.С. Сковороди, він працював вчителем піітики в Переяславській духовній семінарії, де запроваджував багато новаторських ідей, нехтуючи усталеними методами викладання, чим викликав невдоволення керівництва семінарії. Після звільнення Сковорода наймається домашнім вчителем поміщика Степана Томари в його родовому маєтку Каврай на Переяславщині. Обстановка сприяла прогулянкам філософа околицями села, зближенню із життям народу, пізнанню як самого себе, так і навколишнього світу.

Більше половини свого життя Сковорода провів на Слобожанщині. З 1759 року по 1769 рік він працював у Харківському колегіумі, де викладав піітику, синтаксис, катехізіс. Останні 25 років життя філософ мандрував Слобідським краєм, відвідуючи дворянські маєтки Каразіних, Квіток-Основ'яненків, Донців-Захаржеських, Мечникових, Тев'яшових, монастирські угіддя Куряжу, Охтирки, Сумщини, Святогорську. Це були плідні роки в житті філософа: він пише філософські діалоги, вірші, трактати, байки (староукраїнською, церковнослов'янською, латинською мовами). В усній та письмовій формі Сковорода

поширював у народі знання про світ і людину, тому Г.С. Сковороду образно називали «мандрівним університетом». Проте Сковорода був одним з тих, хто надихнув Василя Каразіна на заснування Харківського імператорського університету: кошти на відкриття університету були зібрані друзями та шанувальниками творчості Сковороди, котрі відгукалися про нього: «Ми під козацьким чубом та в українській світці отримали свого Піфагора, Оригена, Лейбніца» (з письма Василя Каразіна) Помер філософ 29 жовтня 1794 року в селі Іванівка (Сковородинівка) Харківської області.

Вже за часів студентства Сковорода проявляв свободу мислення, незалежність суджень, сприймаючи критично те, що вивчав. Так, якщо в центрі уваги києво-могилянських професорів був зовнішній світ і теорія пізнання, то студент Сковорода, будучи одним із ідейних засновників людиноцентризму, вивчав людину, етико-гуманістичні проблеми людства. Незважаючи на те, що серед професури Києво-Могилянській академії панували ідеї наукової філософської школи Аристотеля, філософські погляди Сковороди сформувалися під впливом ідеалістичної теорії Платона. Як відомо, Аристотель та його послідовники надавали оточуючому середовищу активної властивості впливати на взаємодію між об'єктами, утворюючи чуттєву субстанцію. За об'єктивно-ідеалістичними поглядами Платона, середовище – це особливий *світ* нескінчених ідей, що оточують людину, причому кожна ідея є абсолютизованим смислом усіх речей. Відображенням цього світу ідей, його репродукцією та здійсненням є *космос* із включеними до нього природою і суспільством. Платон відрізняв *два світи*: світ чистих ідей («он»), це світ справжній, дійсний, і світ окремих речей «ме он», тобто світ недійсний, позірний, бо речі існують лише тому і постільки, оскільки вони відбивають в собі співпричетні ідеї. Ідеальний світ виявляється наповненим речами, людьми, природними і суспільними явищами, не тільки даними у вигляді точно сформованих і нерухомих первообразів, але й таких, що постійно перетворюються до матеріальної *дійсності* під впливом присутньої ідеї. Світ як його сприймає людина є викривленою тінню, що відкидає полум'я істини на стіну печери, в якій знаходиться людство [4, с. 56]. Як свідчить вивчення філософських праць Г. Сковороди «Діалог про давній

світ», «Дружня розмова про душевний світ», «Алфавіт світу», саме ці ідеї школи платоніків були покладені Сковородою в основу його вчення про три світи, дві натури та ін. Коріння філософсько-педагогічних поглядів Г.С. Сковороди знаходяться також у біблійних творах, філософській літературі античних авторів Епікура, кініків, Плутарха, стоїків, у книжках просвітників Соція, Локка, Кальвіна, Мелактона, Мартіна Лютера, Кампанелли, Джордано Бруно.

У вирішенні проблеми протиставлення субстанції та суб'єкта, природи та духа, необхідності і свободи Сковорода додержувався ідеї про те, що оточуюча дійсність – це три взаємозв'язані світи: макрокосм, мікрокосм та світ символів. Згідно з філософськими поглядами Сковороди, *макрокосм* – це природа, *мікрокосм* – людина, *символічний світ* пов'язує перші два світи і найповнішим виявленням якого виступає Біблія. Макрокосм містить у себе великий світ або світ природи, «всеобщий і мыробительный». *Мікрокосм* (мікрокозм) – людина, котра відображує *макрокосм*, є символом, центром сили та розуму світу, творіння; *внутрішній світ* людини вміщує весь Всесвіт, універсум. Релігія є органічним поєднанням людини з природою, в якій релігійна особистість почуває себе складовою космічного організму, частиною Бога: «Ми в ньому, а він живе в нас. Мойсеїв же символічний світ є книга, яка веде до єдиного, всюдисущого начала, як магнітна стріла [4, с. 18–19]». Ця думка ідейним корінням має погляди античних мислителів Філона та Климента Олександрійського про те, що Бог явив себе у природі (макросвіті), людині (природі), святому письмі (символах Біблії). За поглядами Сковороди, в кожній людині, як у всьому існуючому є видиме та невидиме, тлінне та вічне. Істинною людиною в людині є невидима натура, внутрішня людина, протиставлена зовнішньому світу, загублена в ньому.

Ключовою категорією у філософії Сковороди було поняття «спорідненої праці». Філософ-мандрівник висував ідею про те, що щастя людини полягає лише у пошуку та знаходженні спорідненої власній природі праці, яка відповідає природним нахилам людини: «Хоть ли быть счастливым? – будь сыт в своей доле». Без можливості займатися спорідненою працею «мерзенними здаються сусіди, несмачними забави, осоружними розмови, неприємними домашні стіни, немилими родичі,

ніч нудна, та день прикрий». Лише споріднена праця, яка звеселяє дух, приносить задоволення та насолоду процесом творчої діяльності, є однаково корисною для носіїв *мікрокосму* та *макрокосму*, оскільки допомагає людям пізнавати себе, черпаючи знання законів природи: «Не свхаристія єднає людину з богом, а пізнання себе [5]».

Органічною складовою багатогранної діяльності Г. Сковороди є педагогічна діяльність філософа. Питань освіти та виховання він торкався в таких творах, як-от: трактаті «Початкові двері до християнського доброго життя» (курс етики), збірці «Харківські байки», притчах «Вдячний Єродій», «Убогий жайворонок», листуванні. У рукописних збірках «Сад божественних песен» і «Басни Харьковские» Сковорода закликав людей добувати знання. Дидактичні принципи Г.С. Сковороди сконцентровані в його піснях, афоризмах, які й досі читачі сприймають із хвилюванням, проектуючи на свій особистий досвід ту чи іншу притчову ситуацію, близько до серця приймаючи заклик філософа усвідомити своє призначення та слідувати йому все життя, бо кожна людина прагне вибрати ту професію, яка відповідає власним уявленням про себе, причому Г.С. Сковорода глибоко вірив в інтелектуальні можливості людини, її значний інтелектуальний потенціал. Сучасні вчені активно вивчають психолого-педагогічні феномени самопізнання, самовиховання, самоактуалізації, самовдосконалення, саморозвитку особистості, можливих лише за умови відповідності обраної професії та «Я-концепції» людини як стійкої системи уявлень особистості про себе. Порівнюючи «образ професії» з образом свого «Я», студент усвідомлює свою ідентичність з обраною професією, спорідненість із нею[6].

Головним педагогічним принципом Г.С. Сковорода вважав ідею «природного виховання», котру він проголосив раніш за Руссо та Песталоцці. Проте українському мислителю вдалося запобігти однобічності у визначенні ролі природи в житті людини. Приміром, сучасник Сковороди французький філософ Ж.-Ж. Руссо ублагав: «Всемогутній Боже, що тримаєш у руках своїх уми людські, позбав нас освіти і пагубних пізнань батьків наших і поверни нам неосвіченість і убозтво, як єдині блага, що можуть зробити нас блаженними [7, с. 62]». Тоді як наш великий співвітчизник Г.С. Сковорода визнавав взаємодію законів життя природи і суспільства, належним чином оцінюючи роль сус-

пільного оточення у справі освіти. Закликаючи до єднання з природою Сковорода, визнавав роль освіти, виховання, етичного та естетичного розвитку творчої особистості на зразках художньої античної літератури, філософії, інших чинників людської цивілізації. Він не заперечував можливості наслідування природних даних у схильностях, проте великої ваги надавав правильному вихованню у суспільстві.

Сковорода звеличував «*harmonia praesta bilita*»(передбачену гармонію, всезагальний зв'язок і узгодженість простих субстанцій у світі, Г. Лейбніц) між суспільністю та людиною, засновану на спорідненості праці, життєдіяльності у згоді та єдності з природою. За Сковородою, необхідним для існування людини є таке середовище, котре впливає на індивідуума з моменту його народження та носить універсальний характер. У цьому середовищі людина представлена істотою, що саморозвивається, самореалізується як суб'єкт, результат власної діяльності. Цим глобальним освітнім середовищем є природа: «Усяка справа має успіх, коли їй сприяє природа. Тільки не заважай їй, а коли можеш, усувай перешкоди та ніби прочищай їй шлях». Такі поради Сковорода надавав батькам і вчителям, яких він вважав помічниками та служниками природи у справі освіти. Адже справа доброго виховання починається в сім'ї, першими, найліпшими вчителями дитини є батьки, котрі у народженні дитини мають враховувати астрологічні правила доброго народження: «Коли хто хоче чогось навчитися, повинен для цього народитися». Поряд із добрим народженням основу сімейного виховання складають піклування про здоров'я дитини та виховання вдячності («Вдячний Єродій»).

Потім на допомогу їм приходять фахові вихователі і школа. Причому найпершим завданням вчителя є розпізнати спорідненість маленької людини, роздивитися, до чого вона має нахил, слідкуючи за кожної «тінню її душі», «іскри природи». Окрім батьківського та вчительського виховання людина має повсякчас виховувати й сама себе.

Свої продуктивні та демократичні ідеї Сковорода не просто висловлював у творах, а й реалізував на практиці, будучи викладачем у колегіумі або домашнім учителем. Хоча педагогічна діяльність приваблювала Сковороду, проте йому бракувало аудиторії, з якою можна було б ділитися думками, впливати на неї. Протягом років перебування

у колегіумі він вів широку педагогічну роботу серед молоді. Із улюбленими учнями він веде розмови, розкриваючи перед ними суть речей у навколишньому світі. За Сковородою, пізнати світ людина може через себе, залишившись на самоті та поглинувши в себе. Саме тому, на наш погляд, Сковороді було тісно в межах колегіуму, освітнім середовищем для нього була вся природа та водночас – усамітнення, можливість запобігання спокусу. За Сковородою, пізнання змісту біблійних символів не є суто кабінетним заняттям. Навпаки, кожна людина за конкретними обставинами життя, потребами у розшифровці тих чи інших символів Біблії, може та повинна займатися вивченням священної книги повсякденно. Лише поглинувши в себе можна пізнати єство Бога, при цьому обов'язково слід звільнити свою свідомість від свавілля, бо людська воля породжує кривду, беззаконня. Слід налаштуватися на волю Бога, яку Сковорода ототожнював із законом, рухом, часом. Проте, за Г. Сковородою, людина не є лише пасивною частиною матеріального світу, адже Душа людини пов'язана з Богом як творцем всього суцього, тому наділена частиною божественної сили, можливістю виконувати самостійні дії. Для того, щоб творити, людина повинна обов'язково вивчати свої творчі можливості. Користь самопізнання полягає ще в тому, що пізнаючи себе, людина водночас пізнає й свого Бога, власного Творця, його найвищу Волю, від якої залежить усе у світі [8; 9].

Тож шляхом щастя, за Сковородою, є самопізнання, пізнання своєї «блаженної матері-натури», віддалення від світу зла і досягнення свободи і сфери духу. Взагалі пізнавальні здібності людського розуму необмежені, бо в людському існуванні втілені загальні закони природи: для того, щоб пізнати закони мікросвіту та макросвіту, достатньо пізнати себе, необхідно вивчати свої можливості. Відзначимо, що ідеї Сковороди про всеблагу природу, що наділяє людину спорідненими нахилами, розвинені у творах Квітки-Основ'яненка, Іллі Мечникова та інших науковців.

Слід відзначити, що разом із Сковородою передові педагоги Харківського колегіуму поширювали горизонти пізнання перед учнями. Слідуючи педагогічним поглядам Я.А. Коменського у колегіумі вимагалось осмислене вивчення програмного матеріалу, усвідомлення його із життям. Проте певна група викладачів ставилися до Сковороди вороже

і намагалися усілякими засобами уберегти молодь від його впливу. За прочитаний курс «Християнської добронравності» став неугодним у колегіумі, педагогічний процес котрого був побудований в основному на схоластичних засадах. Змушений не бачитися з учнями-прихильниками, Г. Сковорода вів з ними листування. Так, у листах Сковороди до свого учня Михайла Ковалинського педагог окреслює головні напрями професійного доброго виховання: додержання християнських чеснот, цурання світової марноти, прагнення до усамітнення, христової бідності та цноти, боротьба з пристрастями, непорочне життя, «золота мірнота», дотримання міри в усьому, рятівні розмови із самим собою, терплячість, знання священних мов, читання Біблії, стародавніх поганських філософів та отців Церкви. Г. Сковорода наполягав: «Довго сам навчайся, якщо хочеш навчати інших. Плодом усіх наук та мистецтв є практика». Наука «не в знанні живет, но в деланіи», творчій досвід є батьком мистецтва, знання, книг. Філософ був переконаний що ніхто не народжується митцем, тільки постійна практика у спорідненій праці приводить людину до щасливої долі. Істинне щастя людина може знайти лише у процесі діяльності. Працю Сковорода пов'язує із діяльністю, яка не суперечить природним здібностям людини [10].

Висновки і перспективи подальшого пошуку з означеної проблеми. Тож вивчення філософсько-педагогічної спадщини Г. Сковороди засвідчило науковий інтерес ученого до питань взаємодії людини та оточуючого середовища. Розвиток ідей Г. Сковороди простежується в гуманістичних концепціях людино-, дитино-, кордоцентризму, освітній парадигмі щодо зорієнтованості на формування особистості кожного учня, його життєтворчість, професійне самовизначення та самореалізацію.

Перспективним є розвиток ідей Г.С. Сковороди у вирішенні проблеми професійного самовизначення та саморозвитку особистості в освітньому середовищі вищих навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гонтаровська Н.Б. Освітнє середовище як фактор розвитку дитини: монографія / Н.Б. Гонтаровська. – К. : Дніпро, 2010. – 623 с.